

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 23 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2023 • 191-205

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1356803

BEDÎ'UZZAMAN EL-HEMEDÂNÎ'NİN MAKÂMELERİ'NDE CAHİLİYE VE İSLÂMÎ DÖNEM ŞAİRLERİ VE ŞİİRLERİ

The Pre-Islamic and Islamic Periods Poets and Poems in Badi' al-Zamân al-Hamadânî's Maqâmat

Adem DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye
Assist. Prof. Dr., Bingol University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Eastern Languages and Literatures (Arabic Language and Literature), Bingol, Türkiye

ensar.1980@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2881-4191>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 07. 09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 02.11.2023

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2023

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Adem Doğan).

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

BEDÎ'UZZAMAN EL-HEMEDÂNÎ'NİN MAKÂMELERİ'NDE CAHİLİYE VE İSLÂMÎ DÖNEM ŞAİRLERİ VE ŞİİRLERİ

The Pre-Islamic and Islamic Periods Poets and Poems in Badi' al-Zamân al-Hamadânî's Maqâmât

Öz

Arap Edebiyatında şiir ve şair kavramları, özellikle klasik dönemde oldukça önemli bir yere sahiptir. İlim meclislerinde ve halk arasında şiir ve şairler konusu, temel tartışma ya da sohbet konularının başında gelmektedir. Araplar, duygu ve düşüncelerini daha çok şiir ile ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Abbasîler döneminde ilk defa makâme türünde eser ortaya koyan Bedî'uzzamân el-Hemedânî'nin, eserlerini ortaya koyarken bu gerçeği görmezden gelmesi düşünülemezdi. el-Hemedânî, bir nesir türü olan tüm makâmelerine şiir serpiştirirken, bazı makâmelerini bizzat şiire ayırmıştır. Yazar, bu makâmelerinde Cahiliye ve İslâmî dönemde yaşamış şair ve onların şiirlerinden bahsetmiştir. Onun makâmelerinde ifade edilen duygu ve düşüncelerin kendisine ait olduğunu söylemek mümkündür. el-Hemedânî, kendi hayat tecrübesini ve bilgeliğini aktarmak için makâme türünü tercih etmiştir. Ayrıca onun bu makâmelerle bir taraftan didaktik amaçlar güttüğünü, diğer taraftan da kendi dil becerilerini ortaya koymaya çalıştığını da ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Şiir, Şair, Makâme, el-Hemedânî.

Abstract

In Arabic literature, the concepts of poetry and poets hold a significant place, especially in the classical period. The subject of poetry and poets is one of the primary topics of discussion and conversation in scholarly gatherings and among the general public. Arabs have preferred to express their emotions and thoughts through poetry. Badi' al-Zamân al-Hamadânî, who first produced works in the maqâmah genre during the Abbasid era, could not be out to ignore this reality when creating his works. While incorporating poetry into all his maqâmât, a prose genre, he dedicated some of them specifically to poetry. In these maqâmât, the author discusses the poets who lived during the pre-Islamic (Jahiliyya) and Islamic periods and their poetry. It is possible to assert that the emotions and thoughts expressed in his maqâmât are his own. al-Hamadânî chose the maqâmah genre to convey his life experiences and wisdom. Furthermore, it can be noted that he pursued didactic purposes with these maqâmât on one hand and tried to showcase his linguistic skills on the other.

Keywords: Arabic Literature, Poetry, Poet, Maqâmah, al-Hamadânî.

GİRİŞ

1. CAHİLİYE VE İSLÂMÎ DÖNEM ARAP ŞİİRİ

Bütün toplumlar için sözlü bilgi önemli olagelmıştır. Bu sözlü bilgi içerisinde şiir, önemli bir yer teşkil etmektedir. Matbaanın yakın zamanlarda kullanıldığı düşünüldüğünde sözlü/şefevî bilginin önemi daha anlaşılır hale gelmektedir. Sözlü kültüre ait olan şiir bütün toplumlar için önemli olup, özellikle Arap toplumu için ayrı bir anlam ifade etmektedir. Araplar İslam öncesi dönemde de edebiyata önem vermişler ve şiir yarışmaları düzenlemişlerdir. Kâbe'nin bulunduğu Mekke şehri hem dinî merkez olmakla hem de bu yarışmaların düzenlendiği yer olması açısından daha da bir anlamlı hale gelmektedir. Her yıl düzenlenen bu yarışlara kabileler adına şairler katılır ve her kabilenin tanınmış şairi burada şiirini okurdu. Tabii bu yarışmalarda doğal olarak bu şiirleri değerlendiren kişiler olurdu. Bu kişilerin en tanınmışları en-Nâbiğa ez-Zubyânî'dir (ö. 604[?]) (Demirayak, 2012a, s. 86-87).

İslam öncesi şiirlerin tamamı günümüze kadar intikal etmemiştir. Günümüze kadar intikal eden muallâka şiirlerini eski Arap şiirinin önemli râvî ve derleyicilerinden Hammâd er-Râviye (ö. 160/776-77 [?]) derlemiştir (Demirayak, 2012a, s. 98). Burada sayı genelde yedi şair olarak bilinmesine rağmen bu sayıyı ona kadar çıkaranlar da vardır. Şairlerin isimleri ve sayıları üzerinde tartışma olsa da genel kaniya göre muallâka şairleri; İmruu'l-Kays (ö. 540 dolayları), Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609[?]), Tarafa b. el-'Abd (ö. 564[?]), 'Antera b. Şeddâd (ö. 614[?]), 'Amr b. Kulsûm (ö. 584 veya 600), Lebîd b. Rebî'a (ö. 660 veya 661), el-Hâris b. Hillize (ö. 570[?]) şeklindedir. Muallâka şiirleri, tamamen klasik kasîde tarzında yazılmıştır (Demirayak, 2012a, s. 178). Cahiliye dönemi şiirini üç yüzyıl hafızalarda korunmasını sağlayan şey, toplumun müşterek duygularının bir ifadesi olması sayesinde. İster Şenfere (ö. 510) ve Taabeta Şerran (ö. 530) gibi su'lûk şairler olsun, ister İmruu'l-Kays gibi bir prens, isterse 'Amr b. Kulsûm (ö. 600) gibi bir kabile reisi olsun şair daima içinde yaşadığı toplumu temsil ederdi (Demirayak, 2012a, s. 72).

Kâbe'ye asılan cahiliye dönemi şiirleri bize Araplar'ın cahil olmadığını, İslam'da kullanılan Cahiliye tabirinin küfürde yani aydınlıkta olmamaları anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Mısırlı düşünür, edebiyatçı ve eleştirmen ve Mısır el-Ezher üniversitesi mezunu olan Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) de bu şiirlerin İslami dönemde uydurulduğunu söyleyen müsteşriklerle hem fikirdir. Bundan dolayı Tâhâ Hüseyin'in *Fi's-şi'ri'l-câhilî* adlı kitabı 1926 yılında yasaklanmış 1958 yılında *Fi'l-edebî'l-câhilî* adıyla tekrar yayınlanmıştır (Demirayak, 2012, s. 109).

İslamiyet ile birlikte şiir yeni bir safhaya girmiştir. Şiir, konu ve üslup özellikleri bakımından değişime uğramışsa da varlığını devam ettirmiştir. Hz. Muhammed şiire ve şairlere karşı olumsuz bir tavır takınmamıştır. Hz. Muhammed'den rivayet edilen birçok hadise baktığımızda onun şiiri yasakladığına dair herhangi bir husus bulunmamaktadır. Nitekim o, bir sözünde şiirle ilgili olarak şöyle demiştir: "*Şiir de bir sözdür ve sözün iyisi de vardır, kötüsü de.*" Yine bize ulaşan rivayetlere göre onun şair Hassân b. Sâbit (ö. 680[?]) için mescitte şiir okuyabileceği bir minber yaptırmıştır. Mekkeli müşrikler ve şairleri şiirleriyle İslâm'a saldırırken, Hz. Muhammed bizzat kendisi şiiri bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Özellikle Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Mâlik (ö. 670) ve Abdullâh b. Revâha (ö. 629) bu iş için seçilmiş şairlerdi (Demirayak, 2013, s. 35).

Dört halife döneminde de şiire karşı olumsuz bir tavır yoktur. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in (ö. 634) zaman zaman şiir söylediği ve bazen de şiir nazmettiği bize gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır. Hz. Ömer (ö. 644) dört halife içinde şiir ve şairlere en yakın ilgiyi gösteren halifedir. Onun birçok meselede şiir ile istişhad ettiği rivayet edilir. Onun zaman zaman şiir söylediği, şiir dinlediği ve şiir bilgisini teşvik ettiği rivayet edilir. Hz. Osman (ö. 656) ise edebî bir zevke sahip olmakla birlikte şiirden pek hoşlanmayan ve şairleri kendine yaklaştırmayan bir şahsiyete sahipti. Bununla birlikte Hz. Osman'ın, İslam'a yakınlıkları nispetinde şairlere bir yakınlık gösterdiği söylenebilir. Hz. Ali (ö. 661) de diğer halifeler gibi şiir veya şaire karşı herhangi bir olumsuz tavır takınmamıştır. Hz. Ali hem şiir söylemiş, hem şiiri teşvik etmiş hem

de güzel şiir söyleyen bazı kimseleri ödüllendirme yoluna gitmiştir. Nitekim ona nispet edilen bir şiir *Dîvân*'ı da vardır (Demirayak, 2013, s. 43-56).

Emevîler dönemi şairleri, genel olarak geleneksel kaside kurallarına bağlı kalmışlardır. Bu dönemde giriş kısmında “atlat” geleneğine sıkı bir şekilde bağlı kalan şairlerin başında Zu'r-Rumme (ö. 735) gelir. Cerîr (ö. 723), el-Ferazdak (ö. 732), ve el-Ahtal (ö. 713) ise çoğunlukla bu geleneğe bağlı kalmışlardır. Ancak bu dönemde geleneksel tarzı terk eden şairlere de rastlanılmaktadır. Bunların arasında dil ve nahiv kurallarından kısmen ayrılan el-Ferazdak, şiirinin tamamını gazele terk eden Ömer b. Ebî Rebî'a (ö. 711), giriş kısmını şarap tasvirine ayıran el-Velîd b. Yezîd (ö. 744) ve el-Ahtal, “atlâl” kısmını terk eden Hâricî ve Şîî şairler sayılabilir. Bu dönemde tale (izler), aşk, sevgilinin göçü, yaşlılık ve gençlik, şarap tasviri, dini konular vb. işlenen ana temalar arasında yerini almıştır (Demirayak, 2012b, s. 44-50).

Emevîler döneminde bazı edebî merkezler de ortaya çıkmıştır. Özellikle şiir, bu edebî merkezler etrafında kümelenmiştir. Bu edebî merkezleri; Şam, Hicâz, Necd, Irak şeklinde kategorize etmek mümkündür. Şam, başkent olması hasebiyle genellikle “medih” şiirine ev sahipliği yapmıştır. Bu medih şairleri arasında İbn Kays er-Rukeyyât (ö. 694), Kuseyyiru Azze (ö. 723), Cerîr (ö. 723), el-Ferazdak (ö. 732), el-Ahtal (ö. 713), Miskin ed-Dârimî (ö. 707), Zu'r-Rumme (ö. 735) gibi kişileri saymak mümkündür. Hicâz bölgesi, “Hadarî Gazel” şiirinin gelişimine tanıklık etmiştir. Gazel şairlerinin başında Ubeydullah b. Kays, Abdullah b. Ömer el-Arcî (ö. 738), el-Ahvas, Ömer b. Ebî Rebî'a gibi kişiler sayılabilir. Necd bölgesinde “Uzrî Gazel” türü gelişmeye başlamıştır. Bu türün gelişmesine katkıda bulunanlar arasında Cemîl b. Ma'mer (ö. 701), Urve b. Hızâm, Kays b. Zerîh (ö. 687) gibi kişiler anılabilir. Irak'ta ise Mirbed panayırı edebî faaliyetlerin merkezi konumundadır. Burada medih ve hiciv türünde Cerîr, el-Ferazdak, İbn Muferrîğ el-Himyârî, Hâricî şair İmrân b. Hittân (ö. 703), Zühd şairi Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 688) özellikle zikredilebilir (Demirayak, 2012b, s. 38-43). Emevî dönemi, aynı zamanda “bir şairin söylediği şiire karşı diğer şairin nazmettiği şiir” olarak bilinen “nakîda” türüne de tanıklık etmiştir. Bu tür, özellikle Emevî dönemi şairleri Cerîr (ö. 732), el-Ferazdak (ö. 728) ve el-Ahtal (ö. 710) gibi şairlerin dilinde ifadesini bulmuştur (Demirayak, 2012b, s. 147).

1.1. MAKÂME SANATI

İsmi mekân olan “makâme” kelimesi “kalkmak, ayakta durmak” anlamına gelen “kıyâm” kökünden türemiştir. Kelime “bir araya gelmiş bir grup insan, bunların bulunduğu veya oturduğu yer” anlamına gelir (İbn Manzûr, b.t.: 496-498). Kelime ıstılahî manada kullanılmadan önce “meclis, toplantı, bu toplantılarda yapılan konuşmalar, halk topluluğu, bedevi topluluğu, kahraman, durum” gibi anlamlarda kullanılmıştır. İstılahî olarak; ise “bir toplantıda anlatılan, genellikle bir oturumluk olup daha çok dilencilerin maceralarını konu edinen eğitici ya da eğlendirici özelliği bulunan bir yazı türü” şeklinde tanımlanmıştır. Hayali bir kahraman ve anlatıcının olması, ağır ve secili bir dil kullanılması, içeriğin; atasözleri, hikmetli sözler ve şiirlerle süslenmesi gibi hususlar bu türün belli başlı özellikleri arasında sayılabilir (İpek, 2017, s. 110; Er, 2020, s. 35). Ancak bu tanım ve özellikler makâme sanatı hakkında genel ifadeler olup makâmenin kendi içinde farklı türlerine bağlı olarak bu tanım ve özellikler değişkenlik arz edebilir.

Makâme sanatı, kendi içinde hitâbî makâme, hikâye makâmesi ve i'lâmî makâme şeklinde üç farklı türe ayrılır. Hitâbî makâme, bir kişinin kendisinden üst sınıfta olan birisine yapmış olduğu uzun öğütler içeren gerçek hitabeti; hikâye makâmesi, ağırlıklı olarak nesir türünde yazılan, Kur'an'daki garîb kelimelere ve dildeki inceliklere yer veren hayalî hikâyeleri; i'lâmî makâme ise belirli bir konuda bilgi verme amacıyla yazılmış olan ve edebî sanatların yoğun bir şekilde kullanıldığı secî'li ve nesir türünden metinleri ifade eder (Can, 2021b, s. 37).

Bir makâmede anlatıcı ve kahraman, seci ve bedî' sanatları, temel problem ve işlenen konu şeklinde dört temel unsur aranır. Bunlardan anlatıcı ve kahraman bazı istisnalar haricinde bir makâmede her zaman var olagelmıştır. Bu durum daha çok “hikâye makâme”leri için geçerlidir. “Hitâbî makâme” ve “i'lâmî makâme”lerde ise kahraman ve anlatıcı unsurları bulunmaz. Makâmede aranan diğer bir unsur seci ve bedî' sanatlarıdır. Makâmelerde en çok

kullanılan sanatlar “seci”, “cinas” ve “iktibas” sanatlarıdır. Makâmelerde var olması gereken başka bir unsur temel problemdir. Temel problem içtimaî ve ekonomik problemler olabileceği gibi dilbilgisi, lugat ve edebî problemler de olabilir. Makâmelerde aranan dördüncü unsur ise temadır. Tema genellikle makâmelerde “dilencilik” şeklinde tezahür eder. Ancak farklı konuları işleyen makâmeler de çoktur. Bu temalar; güldürü, kurnazlık, öğüt, toplumsal eleştiri, tasvir, ağıt, edebî nükteler, fikrî ve felsefî düşünceler, aşk hikâyeleri, hiciv, medih vb. şeklinde kategorize edilebilir (Hasan, 1974, s. 18-21; Kılıç, 2003, s. 414; İpek, 2017, s. 112-114; Çetinel ve Mahmoud, 2020, s. 51).

Makâme türünde ilk eser veren kişinin Bedüzzamân el-Hemedânî olduğu konusunda bir görüş birliği vardır (Çağmer, 2002, s. 80-81; İpek, 2017, s. 110). el-Hemedânî, toplamda elli bir makâme yazmıştır. Bunlardan yirmi altı adedi dilenci makâmeleridir. Diğerleri ise kurnazlık ve hilekârlık, medih, öğüt, edebî ve sosyal eleştiri, farklı kesimlerin yaşantısı gibi konuları ele almaktadır (Er, 2020, s. 40-45). el-Hemedânî'den sonra Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (ö. 1122) sefinin yolunu izleyerek makâmelerini ortaya koymaya çalıştı. el-Harîrî, el-Hemedânî'yi taklit etmede son derece başarılı olmuş ve bu türe klasik şeklini vererek daha büyük bir şöhret elde etmiştir. el-Harîrî ise makâmelerini fıkıh, sarf, nahiv ve dil bilgileri gibi konulara ayırarak toplamda elli adet makâme yazmıştır. Sonraki makâme yazarları genelde el-Hemedânî'den ziyade el-Harîrî'yi taklit etmeyi tercih etmişlerdir (İpek, 2017, s. 110-111; Er, 2020, s. 53-54; Ayyıldız, 2003, s. 417-419).

Miladî XIII. yüzyıldan itibaren makâmelerin sayısında hem bir artış olmuş hem de geleneksel makâme tarzından biraz uzaklaşmıştır. Bu dönemde temalar genellikle hadis, fıkıh ve nahiv gibi dinî ve lugavî temalardır (Ayyıldız, 2003, s. 417-419; İpek, 2017, s. 111-112; Er, 2020, s. 53-55). Makâme türü miladî XIV. yüzyıldan itibaren daha çok dinî konuları ele almaya başlamıştır. Miladî XV. yüzyılda es-Suyûtî'nin (ö. 1505) makâmeleri döneme damgasını vurmuştur. Bir risaleyi andıran bu makâmelerin daha önce ez-Zemahşerî'de görüldüğü üzere ne bir anlatıcısı ne de bir kahramanı vardır. Bu makâmelerde kokular, çiçekler, fıkıh konuları, toplumsal konular gibi temalar ele alınır. Miladî XVII. ve XVIII. asırlarda ise makâme, savaş, atasözleri, seyahatname gibi daha değişik amaçlar için kullanılmıştır (Ayyıldız, 2003, s. 417-419; İpek, 2017, s. 112; Er, 2020, s. 55-57).

Makâme türü çalışmalar İran, Yahudi ve Batı edebiyatları gibi yabancı edebiyatları da etkilemiştir. Araplarla Farısların aynı coğrafyayı paylaşmaları nedeniyle aralarındaki etkileşim daha yoğun olmuştur. Bu etkileşimlerden biri de “makâme” alanında olmuştur. Makâmenin diğer bir etkileme alanı ise Yahudi edebiyatıdır. Yahudilerin hem Müslümanlarla iç içe yaşamaları hem de İbranice dilinin Arap diline yakınlığı bu etkilenmeyi beraberinde getirmiştir. Müslümanların Endülüs'ü fethetmeleri sonucunda Arap edebiyatı ile İspanyol edebiyatı arasında karşılıklı etkileşimler olmuştur. Tartışmalı da olsa bazı Arap araştırmacılar XVI. yüzyılda İspanyol edebiyatında ortaya çıkan Pikaresk yazı sanatı ve Pikaresk roman sanatının doğuşunu makâme türünün etkisi olarak yorumlamışlardır. Pikaresk sanatı düzenbaz insanların hilelerini ele almaktadır. Mateo Aleman (ö. 1614) tarafından yazılan *Guzman De Al Farache* makâmeye en çok benzerlik gösteren eserdir (Dayf, 1954, s. 11; Karaca, 2005, s. 26-30; Can, 2021a, s. 72-76).

1.2. EL-HEMEDÂNÎ'NİN HAYATI (968-1008)

Tam adı Ebü'l-Fazl Bedüzzamân Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahyâ el-Hemedânî olan müellif, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Hemedân da doğmuştur. İran asıllı olduğu ile ilgili söylentiler varsa da bir mektupta kendisini Arap asıllı olarak tanıtmıştır. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra başta İbn Fâris olmak üzere Hemedân'daki diğer âlimlerden dil, edebiyat ve dinî ilimler ile ilgili dersleri alarak tahsilini tamamlamıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Rey, Cürcân, Nişâbü, Sicistan, Gazne, Herat gibi bazı önemli kültür merkezlerini ziyaret etmiştir. Rey'de Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd'la tanışmış ve onun isteği üzerine bazı Farsça şiirleri Arapçaya çevirmiştir. Cürcân'da Ebû Sa'îd b. Muhammed b. Mansûr'un husûsi nedimi olmuştur. Nişâbü'da istediği ilgiyi bulamayan el-Hemedânî, dönemin meşhur âlimi Ebû Bekir el-Hârizmî ile giriştiği münazarada hakemlerce galip ilan edilmiştir. Asıl şöhreti bundan sonra artmaya başlamıştır.

Gazne’de Gazneli Mahmûd hakkında medih şiirleri nazmetmiştir. Herat’ta zengin bir kadınla evlenerek rahat bir yaşama kavuşmuştur. el-Hemedânî, bu seyahatleri sırasında ilim ve devlet adamlarıyla görüşüp kütüphanelerinden faydalanmıştır. Daha kırk yaşında iken vefat etmiştir. Bazı rivayetlere göre zehirlenerek öldürülmüş, diğer bazı rivayetlere göre de kalp krizi sonucunda vefat etmiştir (İbn Hallikân, 1978, 1/27-29; Âşık, 1992, s. 328-329; Furat, 1996, s. 291).

Çok zeki ve kabiliyetli bir edip olan el-Hemedânî, belîğ ve veciz üslubu, edebiyatın sırlarına olan aşinalığı nedeniyle kendisine “zamanın hârikası” anlamında “Bedüzzaman” denilmiştir. Kaynaklarda hafızası güçlü biri olarak nitelendirilmektedir. Elli beyitlik bir şiiri tek seferde hafızasına alabilecek kadar güçlü bir hafızaya sahip olduğu rivayet edilmektedir. Şiirden çok nesir çalışmalarıyla, özellikle de *Makâmât* adlı eseriyle şöhret bulmuştur. Arap edebiyatında makâme türünde ilk eser veren kişi olarak bilinir. Ancak bu türün kendi buluşu olup olmadığı konusundan ihtilaf vardır. Onun *Makâmât*’ını İbn Düreyd’in *el-Erbaûne hadisen* adlı eserinden etkilenecek ortaya koyduğu konusunda iddialar ortaya atılmıştır (Âşık, 1992, s. 328-329; es-Safedî, 2000, 6/220-221; el-Cebûrî, 2003, 136).

1.3. EL-HEMEDÂNÎ’NİN ESERLERİ

1. *Resâ’il*: Dostlarına yazdığı mektuplardan oluşur. Abdurrahman b. Dost tarafından derlenmiştir. Muhammed Mahmûd er-Râfiî tarafından şerh edilmiştir. 2. *Dîvân*: Şiirlerinden oluşan bu eseri Sükrî el-Mekkî tarafından neşredilmiştir. 3. *Makâmât*: Toplumdaki eksikliklere dikkat çekmek için kaleme alınmıştır. el-Hemedânî’nin makâmeleri hem edebî açıdan hem de dönemin sosyal, siyasî, ekonomik ve düşünce durumunu yansıtması bakımından medeniyet tarihi açısından önem arz etmektedir. *Makâmât* adlı eserinde 52 adet makâme yer almaktadır. Eser, kendisinden sonra birçok makâmât ve başka eserlere ilham kaynağı olmuştur. el-Harîrî makâmelerini onu örnek alarak yazmıştır. Başta Muhammed Abduh olmak üzere üzerinde birçok şerh yapılmıştır (Âşık, 1992, s. 328-329; el-Cebûrî, 2003, s. 136). Bu çalışmamızda el-Hemedânî’nin *Makâmât* adlı eserinde geçen Cahiliye ve İslâmî dönem şairleri ve şiirleri ele alınmıştır.

2. EL-HEMEDÂNÎ’NİN MAKÂMELERİ’NDE CAHİLİYE VE İSLAMÎ DÖNEM ŞAİRLERİ

Şiir ve şairler konusu klasik dönemlerde insanların temel sohbetlerinden birini teşkil etmektedir. el-Hemedânî, makâmelerine şiir ile başlamıştır. Çünkü Arapların şiire ne kadar önem verdiği bilindiğinden yazarın da o günün koşullarında “Şiir Makâmesi” ile başlaması şaşırtıcı gelmemektedir. Kitaptaki elli bir makâmenin dördü doğrudan Arap şiiri ile alakalıdır. Yazarın ilk makâmesi olan “Şiir Makâmesinde”, İsâ b. Hişâm arkadaşlarıyla oturup şiir ve şairler üzerine tartışırlar. Tanımadıkları bir bilgin kendilerine kulak misafiri olur. Bir müddet sonra o da konuya girerek ne kadar belîğ olduğunu göstermeye çalışır. Grubun dikkatini çekmeyi başaran kişiye, Cahiliye ve İslâmî dönemde yaşamış bazı şairler hakkında soru sormaya başlarlar. İsâ b. Hişâm, sonradan bilgin kişinin aslında Ebu’l-Feth el-İskenderî olduğunu anlar. İsâ b. Hişâm orada bulunan yaşlı bilge adama sorar: “İmruu’l-Kays (Ebû Vehb (Ebü’l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr (ö. 540 dolayları) hakkında ne söylersin?” diye sorduk. Dedi ki:

“İmruu’l-Kays yaşanan yerlerde ve arsalarında duran, kuşlar daha yuvalarındayken erkenden yola koyulan, atı en ince noktalarına kadar tasvir eden ilk kişidir. O, para kazanmak için şiir söylememiştir. Belağat yapayım diye de belağat yapmamıştır. O, dili kurnazlıkla çözülen, parmakları ödül arayan kişilerden çok ama çok üstündür.” (Er, 2020, s. 68).

Sonra yaşlı bilgeye Nâbiğa ez-Zübyânî (Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604 [?]) hakkında sorulur ve o da şöyle cevap verir:

“Nâbiğa ez-Zübyânî, kızdığı zaman ne kadar çok kötülense, memnun olduğu zaman da o kadar çok över. Korktuğu zaman özür diler ve attığını vurur” (Er, 2020, s. 68).

Sonra yaşlı bilgeye Züheyr b. Ebî Sülmâ (Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî (ö. 609 [?]) hakkında sorulur ve o da şöyle cevap verir:

“Züheyr şiiri eritir, şiir de onu eritir. O kelimeleri çağırır, sihir ona cevap verir” (Er, 2020, s. 68).

Sonra yaşlı bilgeye Tarafa (Amr) b. el-`Abd (Tarafa (Amr) b. el-Abd b. Süfyân b. Sa'd el-Bekrî el-Vâilî (ö. 564 [?]) hakkında sorulur ve o da şöyle cevap verir:

“O, şiirin bizzat suyu ve toprağıdır. Kafiyelerinin de hazinesi ve ülkesidir. Definelerinin sırları henüz ortaya çıkmadan ve hazinelerinin kilitleri daha açılmadan öldü” (Er, 2020, s. 68).

Sonra yaşlı bilgeye Emevî dönemi şairlerinden Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden olan Cerîr b. Atıyye (Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeýfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]) ve Ferezdak (Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732) hakkında sorulur ve o da şöyle cevap verir:

“Cerîr'in şiirleri daha tatlı ve daha çoktur. Ancak Ferezdak'ınkiler daha sağlamdır ve övünmeyle doludur. Cerîr çok acımasız bir yergicidir ve kavminin zafer günlerini daha iyi anlatır. Bu konuda Ferezdak ise daha hırslıdır ve daha asil bir kabileye mensuptur. Cerîr, kadınların güzelliklerini överken, özlem kıvılcımlarıyla ateşi alevlendirir. Birini ayıplarken, onu yerin dibine sokar; methederken ise onu göklere çıkarır. Ferezdak ise övündüğü zaman aşırı derecede övünür. Yerdığı zaman da son derece aşağılar. Tasvir ettiği zaman ise hakkını verir” (Er, 2020, s. 69).

Sonra yaşlı bilgeye eski şairler (Abbasiler dönemi öncesi) ve yeni şairler (Emevî dönemi sonrası şairler için) hakkında sorulur ve o da şöyle cevap verir:

“Eskilerin dili daha mükemmel, daha anlamlıdır. Ama yenilerin ifadeleri daha güzel ve üslupları daha incedir” (Er, 2020, s. 69).

Burada eski ve yeni şairlerin çeşitli açılardan değerlendirildiği müşahede edilmektedir. Bu değerlendirmelerin el-Hemedânî'nin kişisel kanaatleri olduğunu söylemek mümkündür. Eski ve yeni şairleri derin bir şekilde mütalaa eden el-Hemedânî, ulaştığı sonuçları makâmenin râvîsi ve kahramanı aracılığıyla aktarmaya çalışmıştır. Burada ayrıca şairler hakkında çeşitli bilgiler vererek didaktik amaçlar da güttüğü söylenebilir.

3. EL-HEMEDÂNÎ'NİN MAKÂMELERİ'NDE CAHİLİYE VE İSLAMÎ DÖNEM ŞİİRLERİ

Yazarın yirmi sekizinci makâmesi olan “Irak Makâmesi” yine bir dilenci makâmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilenci genç, eski püskü elbiselerine rağmen dili oldukça belâğatlıdır. Kendi deyimiyle “her torbada bir oku” vardır. İsa b. Hişâm 'a hangi ilimden istersin diye soran gence, İsa b. Hişâm “şiir” diye cevap verir. Dilenci genç, şiir hakkında bazı sorular ortaya atar. İsa b. Hişâm, bu sorular hakkında bilgisinin olmadığını söyler (Er, 2020, s.164). Bu sorulara bakıldığında bunların o dönemin genel kültür bilgisini yansıttığını söylemek mümkündür. Münazaracı ve gezginci bir kişiliğe sahip el-Hemedânî, gittiği yerlerde ve katıldığı münazaralarda hem bu sorularla karşılaşmış hem de kendisi rakiplerini alt etmek için bu soruları sormuş olabilir. Daha sonra makâmelerini yazarken bu genel kültür bilgisini büyük ölçüde makâmelerine yansıtmıştır. Ayrıca makâmelerde dil becerisinin ve didaktik amaçların ön planda olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu soruların bu doğrultuda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu sorular şöyledir:

“Araplar, kelimelerin yerleri değiştirilemeyen bir beyit söylemişler midir? Övüleni belirsiz bir methiye yazmışlar mıdır? Anlamı çirkin olup, kesilip atılması güzel olan bir beyitleri var mıdır? Gözyaşları dinmeyen beyit hangisidir? Hangi şiirin düşüşü ağırdır? İlk mısrasının son kısmı yaralayıp, ikinci mısrasının son kısmı iyileştiren beyit hangi beyittir? Gözdağı verşi korkunç, fakat konusu önemsiz olan beyit hangisidir? Çölden daha kumlu şiir hangi şiirdir? Zulmedilmiş kişinin ve testerenin kırık dişleri gibi olan beyit hangi beyittir? Başlangıcı seni sevdiren, sonu ise seni üzen beyit hangi beyittir? İçi seni tokatlayan, dışı da aldatan beyit hangisidir? Tümünü söylenmeden duyanın kime ait olduğundan emin olamayacağı beyit hangisidir? Dokunulması mümkün olmayan beyit hangi beyittir? Takdim

tehiri kolay olan beyit hangisidir? Sanki kendi türünden değilmiş gibi benzerlerinden daha uzun olan beyit hangisidir? Bir harf eklendiğinde aşağılanan, eksiltildiğinde de yükseltilen beyit hangi beyittir?” (Er, 2020, s.164).

İsa b. Hişâm bu gence iyice baktığında bu gencin Ebu'l-Feth el-İskenderî olduğunu anlar ve yukarıdaki söylediği cümleleri kendisine açıklamasını ister o da şöyle açıklar:

“Kelimelerinin yerleri değiştirilemeyen beyte gelince, böyle beyit çoktur. Buna bir örnek, el-A'sâ'nın şu şiiridir (el-Hemedânî, 2005, s. 255):

دَرَاهِمُنَا كُلُّهَا جَيِّدٌ فَلَا تَحْبَسْنَا بِتُنْقَادِهَا

“Dirhemlerimizin tümü iyidir. Bu yüzden onları kontrol ederek bizi alıkoymayın?”(Er, 2020, s. 165).

Övüleni belirsiz bir methiyeye gelince, böyle beyitler de çoktur. el-Huzelî'nin şu şiiri buna örnektir(el-Hemedânî, 2005, s. 168):

وَلَمْ أُدِرْ مَنْ أَلْقَى عَلَيْهِ رِدَاءَهُ عَلَى أَنَّهُ قَدْ سُلَّ عَنْ مَا جِدَّ مَخْضُ

“Elbisesini ona kim attı, bilmiyorum. Fakat o elbise şerefli ve temiz bir kişiden çıkartılmıştır” (Er, 2020, s. 165).

Anlamı çirkin olup, kesilip atılması güzel olan beytin örneği ise, Ebû Nuvâs'ın şu beytidir (el-Hemedânî, 2005, s. 168):

فَبِتَّنَا يَرَانَا اللَّهُ سَرَّ عِصَابَةٍ تُجَرُّرُ أَدْيَالَ الْفُسُوقِ، وَلَا فَخْرُ

“Allah, bizi günahkârlık eteklerini sürüyen en kötü topluluk olarak görürken geceyi geçirdik. Bunlardan daha çok övünülecek bir şey yoktur” (Er, 2020, s. 165).

Gözyaşları dinmeyen bir beytin örneği ise, Zu'r- Rumme'nin şu beytidir (el-Hemedânî, 2005, s. 168):

مَا بَالُ عَيْنِكَ مِنْهَا الْمَاءُ يَنْسَكِبُ كَأَنَّهُ مِنْ كَلِيٍّ مَفْرِيَةٍ سَرَبَ

“Gözümün neyi var? Sanki parçalanmış böbreklerden akıyormuşçasına sular boşalıyor.” (Er, 2020, s. 165).

Çünkü yukarıdaki bu beyit suyu, pınarı, akışı, sidiği, bulutu, su kabının dibini, parçalanmayı ya da bir taşkını hep birlikte kapsamaktadır.

Düşüşü ağır olan beyte gelince, İbnu'r-Rûmî'nin şu beyti buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 169):

إِذَا مَنْ لَمْ يَمُنْ بِمَنْ يَمُنُّهُ وَقَالَ لِنَفْسِي أَيُّهَا النَّفْسُ أُمَّهَلِي

“O ihsanda bulunduğu zaman, verdiği nimetlere karşılık teşekkür istemez ve nefesine de “Ey nefis! (Nimete karşı teşekkürde) biraz yavaş ol der.” (Er, 2020, s. 166).

İlk mısranın son kısmı yaralayıp ikinci mısrasının son kısmı iyileştiren beyti buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 169):

دَلَفْتُ لَهُ بِأَبْيَضٍ مَشْرِفِيٍّ كَمَا يَدْنُو الْمُصَافِحُ لِلْسَّلَامِ

“Ona karşı parlak bir Meşrefi kılıcıyla ilerledim. Tıpkı musafaha yapacak kişinin selam için yaklaşması gibi.” (Er, 2020, s. 166).

Gözdağı verişi korkunç, fakat konusu önemsiz beyte gelince, Amr İbn Kulsûm'un şu şiiri buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 169):

كَأَنَّ سُيُوفَنَا مِنَّا وَمِنْهُمْ مَخَارِيقُ بِأَيْدِي لَاعِبِينَا

“Sanki (düşmanla karşılaşırken) onların ve bizim kılıçlarımız, oyuncuların ellerindeki tahta kılıçlar gibidir.” (Er, 2020, s. 166).

Çölden daha kumlu olan beyte gelince, Zu'r-Rumme'nin şu şiiri buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 170):

مُعْرُورِيَا رَمَضَ الرِّضْرَاضِ يَرْكُضُهُ وَالشَّمْسُ حَيْرَى لَهَا فِي الْجَوِّ تَدْوِيمُ

“Öğle güneşi sanki yolunu şaşırmasıcasına tam ortada dururken çakıl taşlarının şiddetli sıcaklığında çıplak atı üzerinde hızla yol alıyor.” (Er, 2020, s.167).

Zulmedilmiş kişinin ve testerenin kırık dişleri gibi olan beyte gelince, el-A'sâ'nın şu beyti buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 170):

وَقَدْ غَدَوْتُ إِلَى الحَانُوتِ يَتَّبِعُنِي شَاوٍ مِثْلُ شَلْوٍ شُلُشْلُ شَوْلُ

“Beni hareketli, çevik, seri ve hızlı bir adam takip ederken erkenden şarap dükkânına gittim.” (Er, 2020, s. 167).

Başlangıcı seni sevindiren, sonu ise seni üzen beyte gelince İmrûu'l-Kays'ın şu beyti şuna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 170):

مِكَرٌّ مَفْرٌ مُقْبِلٌ مُدْبِرٌ مَعَا كَجَلْمُودٍ صَخْرٍ حَطَّهُ السَّيْلُ مِنْ عَلٍ

“Aynı anda saldırıp kaçan, ilerleyip gerileyen, sel suyunun yüksekte fırlattığı büyük bir kaya gibi (hızlı ve güçlü atımla sabah erkenden yola çıkarım.” (Er, 2020, s. 167).”

İçi seni tokatlayan, dışı da aldatan beyte gelince, şairin şu sözü buna bir örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 171):

عَاتَبْتُنَهَا فَبَكَتْ، وَقَالَتْ يَا فَئِي نَجَاكَ رَبُّ العَرْشِ مِنْ عَنِّي

“Ben onu kınadım, bunun üzerine o ağladı ve dedi ki: “Ey delikanlı! Göklerin sahibi olan Allah, seni kınamamdan kurtarsın.” (Er, 2020, s. 167).

Tümü söylenmeden duyanın kime ait olduğundan emin olamayacağı beyte gelince, Tarafa'nın şu beyti buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 171):

وُقُوفًا بِهَا صَخْبِي عَلَى مَطِيئَتُهُمْ يَقُولُونَ لَا تَهْلِكْ أَسَى وَتَجَلَّدِ

“Arkadaşlarım bineklerini karşımda durdurarak, “Üzüntüyle kendini mahvetme, sabırlı ol” dediler.” (Er, 2020, s. 168).

Dokunulması mümkün olmayan beyite gelince, el-Hubzuruzzi'nin şu beyti buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 171):

تَقَشَّعَ غَيْمُ الهَجْرِ عَنْ قَمَرِ الحُبِّ وَأَشْرَقَ نُورُ الصُّلْحِ مِنْ ظُلْمَةِ العَنَبِ

“Ayrılık bulutu, sevgi ayından uzaklaşmıştır ve barış ışığı, kınama karanlığından doğmuştur.” (Er, 2020, s. 168).

Aynı zamanda Ebu Nuvâs'ın şu şiiri de buna bir örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 172):

نَسِيمٌ عَبِيرٌ فِي غِلَالَةِ مَاءٍ وَتَمْتَالُ نُورٌ فِي أَدِيمِ هَوَاءٍ

“O, ince bir su elbisesindeki safran kokulu hafif esinti havadan parşömenler içindeki ışıktan bir endamdır.” (Er, 2020, s. 168).

Takdim tehiri kolay olan beyte gelince, Hassân'ın şu şiiri buna bir örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 172):

بِيضُ الوُجُوهِ كَرِيمَةً أَحْسَابُهُمْ شُمُّ الأَنْوَابِ مِنَ الطَّرَازِ الأَوَّلِ

“Yüzleri ak, soyları asildir. Kibirlikte bir numaradırlar.” (Er, 2020, s. 168).

Sanki kendi türünden değilmiş gibi benzerlerinden daha uzun olan beyte gelince, el-Mutenebbî'nin ahmaklığı buna bir örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 172):

عِشْ اِبْقِ اسْمُ سُدُّ جُدُّ قُدُّ مَرُّ أَنَّهُ اسْرُفُهُ تُسَلُّ

غِظْ اِزْمِ صِيبِ اِخْمِ اِغْرُ اسْبِ رُغْ نَعِ دِلِ ابْنِ نَلِّ

“Yaşa, baki kal, yüksel, efendi ol, cömert ol, lider ol, emret, yasakla, cömertlikte mert ol, konuş, soru sor, kız, taşla, vur, koru, saldır, esir al, korkut, durdur, kan bedeli öde, hükmet, çevir, al.” (Er, 2020, s.169).

Bir harf eklendiğinde aşağılanan, eksiltildiğinde de yüceltilen beyte gelince, Ebû Nuvâs'ın şu şiiri buna örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 173):

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَى بَابِكُمْ كَمَا ضَاعَ دُرٌّ عَلَى خَالِصِهِ

“Şiirim kapınızda kayboldu, tıpkı Hâlise'nin üzerinde incilerin kayboluşu gibi.” (Er, 2020, s.169).

Ya da bir başkasının şu şiiri de buna bir örnektir (el-Hemedânî, 2005, s. 173):

إِنَّ كَلَامًا تَرَاهُ مَدْحًا كَانَ كَلَامًا عَلَيْهِ ضَاءٌ

“Gerçekten övgü olarak gördüğün söz, onun üzerinde parlayan bir sözdür.” (Er, 2020, s. 169).

Yani (ضاع) kayboldu dendiğinde yergi; (ضاء) parladı dendiğinde ise övgü oluyor.

Otuz yedinci makame olan İblis Makâmesin'de de yaşlı bir adam aracılığıyla şiire değinilir. İsa İbni Hişâm yaşlı ihtiyara İmruu'l-Kays'ın, Ubeydin, Lebîd'in ve Tarafa'nın şiirlerinden okur ama yaşlı adam bu şiirleri beğenmez ve Cerir'in kasidesini kendisine mal ederek okur. İsa İbni Hişâm bu şiirin Cerir'e ait olduğunu söyler (el-Hemedânî, 2005, s. 208):

بَانَ الْخَلِيْطُ وَلَوْ طَوَّعْتُ مَا بَانَ وَقَطَّعُوا مِنْ جِبَالِ الْوَصْلِ أَقْرَانَا

“Aralarında sevgilimin ve dostlarımın bulunduğu topluluk ayrıldı. Eğer onlara itaat edip onlarla birlikte gitseydim, benden uzaklaşmamış olacaktı. Böylece aramızda vuslat ipini paramparça ettiler (Er, 2020, s.189).

Yaşlı bilgin, İsa b. Hişâm'dan Ebû Nuvâs'tan şiir biliyorsan onu söyle deyince İsa b. Hişâm şu şiiri okur. Yaşlı bilgin, şiir karşısındaki sevincini mübalağalı bir şekilde ifade eder (el-Hemedânî, 2005, s. 209-210):

لَا أَتَدْبُ الدَّهْرَ رَبْعًا غَيْرَ مَأْنُوسٍ وَاسْتُ أَصْبُو إِلَى الْحَادِيْنَ بِالْأَعْيَسِ
أَحَقُّ مَنَزَلَةٍ بِالْهَجْرِ مَنَزَلَةٌ وَصَلُ الْحَبِيْبِ عَلَيْهَا غَيْرُ مَلْبُوسِ
يَا لَيْلَةَ عَبْرَتِ مَا كَانَ أَطْيَبَهَا وَالْكَوْسُ تَعْمَلُ فِي إِخْوَانِنَا الشُّوسِ
وَبَشَادِنِ نَطَقْتُ بِالسَّخْرِ مُمْفَلْتُهُ مُرَّرٍ حَلْفِ تَشْبِيْحٍ وَتَقْدِيْسِ
نَارَعْتُهُ الرَّيْقِ وَالصَّبْهَاءَ صَافِيَةً فِي زِيِّ قَاضٍ وَنُسْكَ الشَّيْخِ الْإِبْلِيْسِ
لَمَّا تَمَلْنَا وَكُلُّ النَّاسِ قَدْ تَمَلُّوا وَخِفْتُ صَرَعَتَهُ إِيَّايَ بِالْكَوْسِ
غَطَّطْتُ مُسْتَنْعِسًا نَوْمًا لِأَنْعَسَهُ فَاسْتَشَعَرْتُ مُمْفَلْتَاهُ النَّوْمَ مِنْ كِيْسِي
وَإَمْتَدَّ فَوْقَ سَرِيْرِ كَانِ أَرْفَقَ بِي عَلَى تَشَعُّتِهِ مِنْ عَرْشِ بَلْقِيْسِ
وَزُرْتُ مَضْجَعَهُ قَبْلَ الصَّبَاحِ وَقَدَدَلْتُ عَلَى الصُّبْحِ أَصْوَاتِ النَّوَاقِيْسِ
فَقُلْتُ مَنْ ذَا؟ فَقَالَ الْقَسُّ زَارَ، وَلَا بُدُّ لِدَيْرِكَ مِنْ تَشْمِيْسِ قِيْسِي
فَقَالَ بِنْسٍ لِعَمْرِي أَنْتَ مِنْ رَجُلٍ قُلْتُ: كَلَّا فَإِنِّي لَسْتُ بِالْبِيْسِ

“Terkedilmiş, ıssızlaşmış ev karşısında durup ağlamam, şarkı söyleyerek develerini sürenlere doğru yönelmem.

Sevgiliyle buluşmanın artık imkânsız olduğu yer, terk edilmeye en layık olan yerdir.

Ey geçen gece! Şarap kadehleri kibirli kardeşlerimiz üzerinde etkisini gösterirken ne kadar güzeldi!

Ve gözleri sihirle konuşan, beli kuşaklı, tespihi ve takdisi dilden düşürmeyen bir ceylan yavrusu (üzerinde etkisini gösterirken şarap).

Şarap saf ve kırmızı bir renk almışken bir kadı kılığında ve Şeyh İblis dindarlığında onu şarap kadehine çektim.

Biz kendimizden geçip bütün insanlar da sarhoş olduğunda, beni şarap kadehleriyle yenmesinden korktum.

Onu uyutabilirim diye uyur gibi yapıp horladım. Bunun üzerine göz bebekleri, torbamdan verdiğim uykuyla giyindiler.

Sonra, dağınıklığına rağmen bana Belkıs'ın tahtından daha da güzel gelen bir yatağa uzandı.

Kilise çanları sabahı haber verirken, gün doğmadan önce onun yatağını ziyaret ettim.

O zaman, 'Kim o?' diye seslendi. Ben de 'Rahip geldi, senin manastırın rahip tarafından görülmeli' diye karşılık verdim.

O da, 'Ömrüme yemin ederim, sen aşağılık adamın tekisin' dedi. Ben de 'Asla! Ben kötülenecek biri değilim' diye cevap verdim." (Er, 2020, s.190)."

Kırk dördüncü makâme de şiir makâmesidir. İsa b. Hişâm yine arkadaşlarıyla oturmuş şiir hakkında konuşmakta, birbirlerinin zekâsını ölçmektedirler. Bu nedenle anlamı zor, muammalı beyitler seçmeye çalışmaktadırlar. Kendilerine kulak misafiri olan bir genç yavaş ve şiir üzerine konuşmaya başlar. Kendisine aralarında konuştukları muammalı beyitler hakkında soru sorulmasını isteyen genç, şiir ile ilgili sorulan her soruya cevap verir. Sonra kendisi aşağıdaki soruları sorar. Bu sorulardan bir kısmının aslında "Irak Makâmesi"nde geçen sorularla benzerlik arz ettiği gözlemlenmektedir:

"Bana söyler misiniz, bir yarısı yücelten diğer yarısı aşağılayan beyit hangi beyittir? Tümü hafifçe tokatlayan beyit hangisidir? Bir yarısı kızan, diğer yarısı şaka eden beyit hangisidir? Tümü uyuz olan beyit hangi beyittir? İlk yarısının sonu savaşan, ikinci yarısının sonu tatlı ve yumuşak konuşan beyit hangi beyittir? Tümü akreplerden oluşan beyit hangi beyittir? Anlamı çirkin olup, kesilip atılması güzel olan beyit hangi beyittir? Gözyaşları dinmeyen beyit hangisidir? Ayağı dışında tümü kaçan beyit hangi beyittir? Kimin için söylendiği bilinmeyen beyit hangi beyittir? Sanki kendi türünden değilmiş gibi benzerlerinden daha uzun olan beyit hangi beyittir? Yıkılması mümkün olmayan, toprağı kazılamayan beyit hangi beyittir? Bir yarısı tam, diğer yarısı da elbise olan beyit hangi beyittir? Sayısı sayılamayan beyit hangi beyittir? Sana sevinilecek şeyi gösteren beyit hangi beyittir? Dünyanın içine alamayacağı beyit hangi beyittir? İlk yarısı gülen, diğer yarısı da acı duyan beyit hangi beyittir? Dalı hareket ettirildiğinde güzelliği giden beyit hangi beyittir? Bir araya getirdiğimizde anlamı giden beyit hangi beyittir? Serbestçe yerleştirdiğimizde saptıracağımız beyit hangi beyittir? Balı zehir olan beyit hangi beyittir? Övgüsü kötüleme olan beyit hangi beyittir? Sözleri tatlı, altı keder olan beyit hangi beyittir? Çözümü düğüm, tümü de nakit olan beyit hangi beyittir? Yarısı yüceltme, yüceltmesi de bir şamar olan beyit hangi beyittir? Kovması övgü, tersi kınama olan beyit hangi beyittir? Bir seyahatte korku namazı olan beyit hangi beyittir? Koyunun dilediği zaman yediği beyit hangi beyittir? Baş isabet ettiğinde dişleri parçalayan beyit hangi beyittir? Altı ratle varıncaya kadar uzanan beyit hangi beyittir? Kalkan, sonra düşüp uyuyan beyit hangi beyittir? Eksilme isteyip de artan beyit hangi beyittir? Gitmek üzere olup da geri dönen beyit hangi beyittir? Irak'ı harap eden beyit hangi beyittir? Basra'yı fetheden beyit hangi beyittir? İşkence altında eriyen beyit hangi beyittir? Gençlikten önce yaşanan beyit hangi beyittir? Zamanından önce dönen beyit hangi beyittir? Önce yerleşip sonra yok olan beyit hangi beyittir? İyice bükülüp sonra sağlamaşan beyit hangi beyittir? Düzelineye kadar ıslah edilen beyit hangi beyittir? Tirimmah'ın okundan daha süratli beyit hangi beyittir? Onların gözünden çıkan beyit hangi

beyittir? Daralan ve ufukları kaplayan beyit hangi beyittir? Geri dönen ve acıyı tahrik eden beyit hangi beyittir? Yarısı altın, geri kalan yarısı kuyruk olan beyit hangi beyittir? Bir kısmı karanlık, bir kısmı da şarap olan beyit hangi beyittir? Faili mefule çeviren, anlayanı anlaşılan yapan beyit hangi beyittir? Hepsini hürmet olan beyit hangi beyittir? Develerin katarına benzeyen iki beyit hangi beyittir? Yüksekten inen beyit hangi beyittir? Falda uğursuz olan beyit hangi beyittir? Sonu kaçan, başı arayan beyit hangi beyittir? Başlangıcı veren, sonu yağmalayan beyit hangi beyittir?" (Er, 2020, s. 221-222).

İsa b. Hişâm Şam topraklarındaki bu gençten şiirle ilgili bilmediği şeyleri öğrenir. Genç "bu problemlerden beş tanesini seçin söyleyeyim diğerlerini siz kendiniz anlamaya çalışın, anlamazsanız sonra onları da sizlere açıklarım" der. İsa b. Hişâm ve beraberindekiler gence "anlamı çirkin olup, kesilip atılması gereken bir beyit ile ilgili örnek isterler, genç de Ebû Nuvâs'ın şu şiirini örnek verir (el-Hemedânî, 2005, s. 255):

فَبِئْتَنَا يَرَانَا اللَّهُ شَرَّ عَصَابَةٍ تُجَرُّرُ أَدْيَالَ الْفُسُوقِ، وَلَا فَخْرُ

"Allah bizi günahkârlık eteklerini sürüyen en kötü topluluk olarak görürken geceyi geçirdik. Bundan daha çok övünülecek bir şey yoktur" (el-Hemezânî, 2020, s. 221-224).

İsa b. Hişâm ve beraberindekiler gence "Çözümü düğüm, tümü de nakit olan beyit hangi beyit diye sorunca genç, el-A'sâ'nın şu beytini örnek verir (el-Hemedânî, 2005, s. 255):

دَرَاهِمُنَا كُلُّهَا جَيِّدٌ فَلَا تَحْبَسْنَا بِتِنْقَادِهَا

"Dirhemlerimizin tümü iyidir. Bu yüzden onları kontrol ederek bizi alıkoymayın" (Er, 2020, s. 221-224)."

Bunun çözümü şöyle söylenmesidir: "Derâhimunâ ceyyidun kulluhâ (Dirhemlerimizin tümü iyidir)". Genç, bu çözümle beytin vezni bozulmamış oluyor dedi.

İsa b. Hişâm ve beraberindekiler gence "Yarısı uzatma, yarısı da reddetme olan" beytini sorduğunda genç, el-Bekrî'nin şu beytini söyleyerek örnek verir (el-Hemedânî, 2005, s. 255):

أَتَاكَ دِينَارٌ صَدِيقٍ يَنْقُصُ سِتِّينَ فَلَسَا
مِنْ أَكْرَمِ النَّاسِ إِلَّا أَضْلًا وَقَرْعًا وَنَفْسًا

"Sana altmış felse eksik gerçek bir dinar geldi, aslı, kolları ve kendisi hariç insanların en cömerdinden." (Er, 2020, s. 221-224).

İsa b. Hişâm ve beraberindekiler gence "Altı ratle varıncaya kadar uzayan" beytini sorduğunda genç İbnu'r-Rûmî'nin şu beytini söyleyerek örnek verir (el-Hemedânî, 2005, s. 255):

إِذَا مَنْ لَمْ يَمُنْ بِمَنْ يَمُنُّهُ وَقَالَ لِنَفْسِي أَيُّهَا النَّفْسُ أَمْهَلِي

"O verdiği zaman verdiği nimetlere karşı teşekkür istemez ve nefsime de 'Ey nefis! (Nimete karşı teşekkürde) biraz yavaş ol' der." (Er, 2020, s. 221-225).

SONUÇ

Bedî'uzzamân el-Hemedânî'nin ilk makâmesi olan "Şiir Makâmesinde" genellikle şairlerden bahsedilmiştir. Bu şairler İmruu'l-Kays, Nâbiğa ez-Zübyânî, Züheyr b. Ebî Sül mâ, Tarafa b. el-'Abd, Cerîr b. Atıyye, Ferezdak et-Temîmî gibi şairlerdir. Cahiliye ve İslâmî dönemde yaşamış olan bu şairler alâmet-ifarikalarıyla tanıtılırlar. İmruu'l-Kays, atı ilk tasvir eden ve şiiri kazanç vesilesi yapmayan, Nâbiğa ez-Zübyânî hiciv ve övgüde aşırıya kaçan, Züheyr b. Ebî Sül mâ belîğ ifadeleriyle şiirinde adeta sihir bulunan, Tarafa b. el-'Abd, şiirin kaynağı olan ve aslında genç yaşta ölmesiyle tam olarak keşfedilmeyen, Cerîr b. Atıyye, tam bir yergici olan, Ferezdak et-Temîmî medih ve hicivde aşırıya giden ve tasvirin tam hakkını teslim eden vb. özellikleriyle ön plana çıkarlar.

Bu makâmelerde aynı zamanda eski şairler ve yeni şairler ile ilgili bir değerlendirme bulmak da mümkündür. Buna göre eski şairlerin dili daha mükemmel, daha anlamlıyken, yeni şairlerin ifadeleri daha güzel ve üslupları daha ince olmaktadır. Bütün bu değerlendirmelere baktığımızda bunların el-Hemedânî'nin kişisel kanaatleri olduğunu söylemek mümkündür. el-Hemedânî, makâme türünü kullanarak kendi düşüncelerini İsâ b. Hişâm ve Ebu'l-Feth el-İskenderî'nin ağzıyla bizlere aktarmıştır. Ayrıca makâmelerin didaktik amacı göz önünde bulundurulduğunda el-Hemedânî'nin "Şiir Makâmesi"nde muhataplarına şairler ile ilgili çeşitli bilgiler vermek amacını güttüğünü söylemek mümkündür.

el-Hemedânî'nin "Irak Makâmesi", "İblis Makâmesi" ve ikinci bir şiir makâmesi olan kırk dördüncü makâmesinde ise Cahiliye ve İslâmî dönem şiirleri ön planda tutulmuştur. Bu makâmelerde, genellikle anlatıcı olan İsâ b. Hişâm arkadaşlarıyla oturup şiir ve şairler üzerine konuşurlarken sonradan genellikle Ebu'l-Feth el-İskenderî olduğu anlaşılan bir dilenci ya da bilgin kılığında birinin kulak misafiri olması ve tartışmaya dâhil olmasıyla olaylar gelişir. Oldukça belîğ kişiliğiyle kendisine sorulan soruları cevapladıktan sonra kahraman, bu sefer kendisi soru sormaya başlar. Bu soruları hiç kimse bilmediği için yine kendisi tümü olmasa da bir kısmını cevaplandırır. Bu soruların genellikle bilmecelere benzediği ve bir kısmının eğlendirici amaçlı olduğu, diğer bir kısmının ise dil ve lügat bilgisiyle alakalı olduğu görülmektedir. Olayların geçtiği yerin sokak olması, bu soruların halk arasında geçen sohbetlerin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Ayrıca makâmelerde de ifade edildiği gibi bu sorularla muhataplar birbirlerini zekâsını ölçmeye çalışmakta, soruyu muğlâk hale getirerek birbirlerini alt etmeye çalışmaktadırlar.

el-Hemedânî'nin hayatında da geçtiği gibi onun münazaracı kişiliğini göz önünde bulundurduğumuzda bu soruların bir kısmının onun ürünü olduğunu ve bir kısmının da o dönemde halk arasında genel kültür mukabilinden sorulardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca el-Hemedânî'nin gezgin kişiliğini göz önünde bulundurduğumuzda bu makâmelerde şiir ve şairler hakkındaki sohbetlere kulak misafiri olan, son derece belâğatlı, sorulan her soruya cevap veren, sorduğu sorulara ise cevap verilmeyen kişinin aslında kendisi olabileceğini akla getirmektedir. el-Hemedânî, münazaracı ve gezginci kişiliğiyle elde ettiği tecrübeleri makâme türünde İsâ b. Hişâm ve Ebu'l-Feth el-İskenderî veya diğer kahramanlar aracılığıyla aktarmaya çalışmaktadır. Makâmelerde dil becerisini ortaya koymak amacının da güdüldüğünü göz önünde bulundurduğumuzda el-Hemedânî'nin sorduğu sorular ve verdiği cevaplarla bu dil becerisini ortaya koymaya çalıştığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Âşık, N. (1992). Bedüzzaman el-Hemedânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 5: 328-329). TDV Yayınları.
- Ayyıldız, E. (2003). Makâme, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 27: 417-419). TDV Yayınları.
- Can, M. A. (2021a). Arapça'da Makâme Edebiyatı ve Nâsîf el-Yâzicî'nin Mecma'u'l-Bahreyn Adlı Eseri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Muhammet Tasa). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, M. A. (2021b). *Makâme Edebiyatı*. İlahiyat Kitabevi.
- el-Cebûrî, K. S. (2003). *Mu'cemu'l-udebâ': min 'asri'l-câhilî hatta senete 2002*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Çağmer, M. E. (2002). Ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 77-98.
- Çetinel, H. ve Mahmoud, R. (2020). Arap Edebiyatında Eğitici Bir Edebî Tür Olarak Makâme ve İbnü'l Verdî'den Salgın Dönemlerine Ait Bir Örnek. *Umde Dînî Tetkikler Dergisi*, 3(1), 47-83.

- Dayf, Ş. (1954). *el-Makâme* (3. baskı). Dâru'l-Me'ârif.
- Demirayak, K. (2012a). *Arap Edebiyatı Tarihi I: Cahiliye Dönemi*. Fenomen Yayınları.
- Demirayak, K. (2013). *Arap Edebiyatı Tarihi II: Sadru'l-İslam Dönemi*. Fenomen Yayınları.
- Demirayak, K. (2012b). *Arap Edebiyatı Tarihi III: Emeviler Dönemi*. Fenomen Yayınları.
- Er, R. (2020). *Bedû'z-Zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*. Hece Yayınları.
- Furat, A. S. (1996). *Arap Edebiyatı Tarihi I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- İbn Hallikân, Ş.A. (1978). *Vefeyâtü'l-a'yân* (thk. İhsan Abbâs). Dâru Sâder.
- Hasan, M. R. (1974). *Eseru'l-mekâme fî neş'eti'l-kıssati'l-Mısriyyeti'l-hadîs*. el-Mektebetu'l-'Arabiyye.
- el-Hemedânî, B. (2005). *Makâmât Bedû'z-Zamân el-Hemedânî*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İpek, M.S. (2017). Arap Edebiyatında Makâme Sanatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (51), 109-118.
- Karaca, A. C. (2005). Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Yalar), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, H. (2003). Makâmât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (ss. 27: 414-415). TDV Yayınları.
- İbn Manzûr, E. M. (b.t.) *Lisânü'l-'Arab* (Cilt 12). Dâru Sâder.
- es-Safedî, S. H. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (thk. Ahmed Arnâût). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.

STRUCTURED ABSTRACT

In Arabic literature, as in every era, poetry and poets were highly important during the Abbasid period. The subject of poetry and poets was a fundamental topic of discussion and conversation in scholarly gatherings and among the common people. Arabs have a tradition of expressing their emotions, thoughts, history, stories, customs, and more through poetry. Therefore, it has been said that "poetry is the divan (ricord) of the Arabs." In the Abbasid period, Badi' al-Zamân al-Hamadânî, who is considered to be the first to produce works in the maqâmah genre, could not overlook this reality when creating his maqâmah works. al-Hamadânî, while sprinkling poetry throughout all his maqâmât, dedicated "poetry," "Iraq," and "Iblis" maqâmât specifically to poetry. In these poems, al-Hamadânî talks about poets who lived during the pre-Islamic and Islamic periods.

In his first maqâmah, the "Poetry Maqâmah," al-Hamadânî generally discusses poets. These poets include Imruu'l-Kays, Nâbiga al-Zubyânî, Zühayr b. Abû Sulmâ, Tarafa b. al-'Abd, Carîr b. Atıyyah, and Farazdak al-Tamîmî, among others. These poets are introduced with their distinguishing characteristics. For example, Imruu'l-Kays is known as the first to describe a horse and didn't make poetry for profit, Nâbiga al-Zubyânî is known for excessive satire and praise, Zuhayr b. Abû Sulmâ's poetry is filled with eloquent expressions, Tarafa b. al-'Abd is considered the source of poetry but died young, Carîr b. Atıyyah is a sharp critic, and Farazdak al-Tamîmî excels in praise and satire while depicting things accurately.

In these maqâmât, there is also an evaluation of ancient poets compared to contemporary ones. Generally, the language of the ancient poets is considered more perfect and meaningful, while the expressions of contemporary poets are deemed more beautiful and their styles more refined. These evaluations are reflective of al-Hamadânî's personal thoughts. He uses the maqâmah genre to convey his ideas through the mouths of Isa Ibn Hisham and Abu'l-Fath al-Iskandarî. Considering the didactic purpose of the maqâmât, it can be said that al-Hamadânî aimed to provide his audience with various information about poets in the "Poetry Maqâmah."

In al-Hamadânî's "Iraq Maqâmah," "Iblis Maqâmah," and his forty-fourth maqâmah, which is another poetry makâmah, the focus is on poetry from the pre-Islamic and Islamic eras. These maqâmât often involve Isa Ibn Hisham, who is usually the narrator, discussing poetry and poets with his friends. Later, it is revealed that a beggar or a scholar, who is often identified as Abu'l-Fath al-Iskandarî, eavesdrops on their conversation and joins the discussion. This character responds to questions with eloquence, and then, the hero of the story, starts asking questions. Since no one else knows the answers to these questions, Isa himself answers most of them. These questions often resemble riddles, some serving for entertainment, while others relate to language and vocabulary. As expressed in the maqâmât, these questions serve the purpose of testing each other's wit and attempting to outsmart one another.

Considering al-Hamadânî's life and his role as a debater, it is possible to say that some of these questions were his own creation, while others were part of the general cultural discourse of the time. Furthermore, considering al-Hamadânî's traveler persona, it is conceivable that the character eavesdropping on conversations about poetry and poets in these maqâmât, who is highly eloquent, answers all questions but is left unanswered when he poses questions, may actually represent al-Hamadânî himself. Given the aim to showcase linguistic skills in the maqâmât, we can conclude that al-Hamadânî used the questions he posed and the answers he provided to demonstrate his linguistic prowess.